

Ibrahim Džananović

OSVRT NA TRAKTAT HASANA DUVNJAKA

RASPRAVA O PET PRAVNIH PITANJA O KOJIMA POSTOJI PET RAZLIČITIH MIŠLJENJA

Uvod

Traktat pod naslovom: *Risāla fi-l-masāil al-muḥammaṣṣa* (Rasprava o pet pravnih pitanja pet različitih mišljenja, ili: Rasprava o pet pravnih pitanja koja se mogu riješiti na pet različitih načina), napisao je Hasan bin Nesuh ad-Dumnawi.¹⁾ Ime autora koje se nalazi na početku ovoga traktata upućuje na zaključak da je on iz Duvna, pa se može reći da je ova mala bosanska kasaba u 17. vijeku dala izuzetno značajnog pisca iz oblasti šerijatskog prava (al-fiqh) i islamske dogmatike (al-'aqa'id). Pisao je na arapskom, turskom i persijskom jeziku. Na arapskom jeziku je napisao djelo *Mağma' (min) tarğih al-bayyināt* (Stjecište preferiranih dokaza) u kome je izložio šerijatsko-pravni postupak u situaciji kada pred sudiju dođu dvije parnične stranke sa jednako jakim dokazima.²⁾ Djelo *Mağma' al-ğawāhir* napisano je na turskom jeziku i u formi pitanja i odgovora tretirane su teme iz islamske dogmatike i šerijatskog prava.³⁾

Iz svega što je Hasan Duvnjak napisao nameće se nedvojben zaključak: bio je veliki alim i gorljivi tumač hanefijskog mezheba. Ovo posebno dolazi do izražaja u njegovom traktatu *Risāla fi-l-masāil al-muḥammaṣṣa* u kojoj govori o nekoliko različitih pitanja i u svakom od njih ističe prednost Ebu Hanife⁴⁾ i pristalica njegovog mezheba. Ova risala je napisana na arapskom jeziku, a ima po jedan stih na turskom i persijskom jeziku. Naslovio ju

1) Svoje imenu je u drugim djelima dodavao i al-Bosnawī, što u ovom traktatu nije slučaj. Vid. Gazi Husrev-begova biblioteka (GHB) 3489, 2; 1648, 1207 (kat. br. 1238).

2) Ovo djelo je autor dovršio u prvoj dekadi mjeseca 1092. (mart 1681). Prepisao Ibn Ibrahim al-Kasta'mūni iz autōrafa 26. muharrema 1094/25.1.1683. god. (Vid. GHB br. 3489/2).

3) Vid. Rukopis GHB, br. 1648.

4) Nu'man ibn Sabit (80/699-150/767), poznatiji kao Ebu Hanife ili Imamu-l-'Azam (Veliki imam). Rođen je u Kufi, a umro u Bagdadu. Osnivač je pravne škole, poznate kao hanefijski mezheb. U stručnoj literaturi poznat kao madrasat ar-ra'y - škola racionalizma i madrasat al-qiyās - škola analogije. Muslimani Balkana pripadaju ovome mezhebu.

je ovako zbog toga što je na početku izložio pet pitanja o kojima postoji pet različitih mišljenja i, prema tome, mogu se riješiti na pet različitih načina. Ovo je mala rasprava (nešto veća od tri stranice)⁵⁾ u kojoj je izložen sudski postupak (ad-da'wa) iz određene oblasti šerijatskog prava. Hasan Duvnjak, dakle, na početku svoga traktata u prvom pitanju razmatra pet slučajeva i kako ih riješiti kada dođe do spora. To su: pohranjivanje i davanje na čuvanje (wadi'a), davanje u zakup ('iğāra), davanje u zalog (rahn), davanje na korištenje bez naknade ('āriya) i uzurpacija (ğaşb).

POKRETANJE SUDSKOG POSTUPKA

Svih ovih pet slučajeva u šerijatskom pravu imaju isti tretman i ono što vrijedi za jedan od njih ima da vrijedi i za ostala četiri. Pitanje je, dakle, kako postupiti kada neko želi da pokrene spor zbog toga što, po mišljenju tužitelja, određene stvari i materijalna dobra treba da koristi on, a ne tuženi kod kojih su ona trenutno u posjedu. Ako tuženi, pak, s druge strane, izjavi da je njemu određena osoba dala na korištenje dotično dobro, ili je iznajmila od njega, ili da je dobio u zalog..., da li će se pokretati sudski spor, ili će se tužba odbaciti?

Odgovarajući na postavljeno pitanje, Hasan Duvnjak kaže da po ovom pitanju ima „pet mišljenja naše trojice alima i Ibni Ebi Lejle i Ibni Šebreme, obadvojica fekihi iz generacije tabiina⁶⁾ u Kufi. Abdullah bin Šebreme rođen je 72. godine po hidžri, a umro 144. godine poslije hidžre.⁷⁾ Muhammed bin Abdurahman bin Ebi Lejla, sudija u Kufi, rođen je 74., a umro 174. godine...”

Hasan Duvnjak, očito je, ne smatra „našom ulemom“ Ibn Ebi Lejlu i Ibni Šebremu i kao manje poznate navodi njihova puna imena, mjesto, godine rođenja i smrti. Ovo je vjerovatno zbog toga što je Ibni Ebi Lejla bio zvanični državni sudija i bio u milosti vlasti za razliku od Ebu Hanife. Na jednu presudu Ibni Ebi Lejle, koju u ovoj Risali spominje Hasan Duvnjak i o kojoj će biti riječi nešto kasnije, reagovao je Ebu Hanife i izvrgao je oštroj kritici što će biti uzrokom da mu zvanične vlasti privremeno zabrane izdavanje fetvi (pravnih rješenja) i komentara bilo kakvih sudskih presuda. Pod trojicom „naših alima“, Hasan Duvnjak misli na Ebu Hanifu i njegove

5) Rukopis: Sarajevo, GHB, br. 1207, fol. 73-74; Kat. br. 1238.

6) Tabiini su prva generacija iza ashaba, drugova i suboraca vjerovjesnika Muhammeda, sallallahu 'alejhi ve sellem (s.a.v.s.) - (Neka je Allahov mir i blagoslov na njega).

7) Hidžra je preseljenje Muhammeda (s.a.v.s.) iz Mekke u Medinu koje se zbilo 622. godine. Zbog značaja ovoga događaja muslimani od te godine počinju računati svoju eru.

učenike Muhammeda⁸⁾ i Jusufa⁹⁾ i kao vjerni tumač njihovih stavova koje bezrezervno podržava i objašnjava, smatra da je čitaocu poznata njihova biografija, pa otuda o njihovom životu i zanimanju ništa i ne govori.

U daljem tekstu Hasan Duvnjak kaže da kada tužitelj izjavi da nešto pripada njemu, a koristi ga tuženi, dok tuženi (korisnik) izjavi da je on to uzeo na korištenje od osobe koja je odsutna, ili je to zalog..., prema Ebu Hanifi moraju postojati dokazi, „jer ono što se utvrdi pravednim dokazima je na istoj ravni sa onim što je utvrđeno faktičkim stanjem.“ Muhammed smatra da je nužno utvrditi identitet odsutne osobe, njegovo porijeklo i ime, dok Ebu Jusuf drži da tuženi (korisnik) ako je poznat kao prevarant sam je po sebi nepouzdan, pa se njegovi dokazi neće uzimati u obzir. Ibni Šebreme smatra da se spor mora pokrenuti, makar korisnik imao i dokaze, posebno ako je pravi vlasnik odsutan (gāib). Ako je od ranije poznat kao prevarant on mora izgubiti spor. Ibni Ebi Lejla, pak, smatra da se ima uzeti ono što optuženi kaže i prizna, pa ako kaže da je vlasnik odsutan i ponudi dokaze da je njemu iznajmljeno, dato na čuvanje, dobio kao zalog (ili bilo što od ovo petoro) njegovi dokazi, ako su pravno valjani, moraju se respektovati i prihvatiti.

Ovo samo kratko navođenje stavova pet islamskih učenjaka, Hasan Duvnjak završava pojašnjenjem stavova Ebu Hanife i Muhammeda. Naime, ako (optuženi) izjavi da mu je dato nešto na korištenje u prisustvu svjedoka, a ovi to potvrde uz objašnjenje da odsutnog ne znaju po imenu i porijeklu, „ali kada bi ga vidjeli, mogli bi ga prepoznati“, prema Ebu Hanifi, sudija je obavezan da pokrene spor, jer presuda mora sadržavati puni identitet svih učesnika u sporu pa samim tim i odsutne osobe; dok Muhammed smatra da se sudski spor nikako ne može pokrenuti. Po njegovom mišljenju, presuda se ne može donijeti ako sve strane koje na bilo koji način tangira spor nisu prisutne, bez obzira što im se zna identitet. Prema tome, svjedoci mogu i potpuno identificirati odsutnog, ali to za sud nije bitno, ako se on lično ne može pojaviti da svjedoči. Razmatranje ovoga pitanja, Hasan Duvnjak završava riječima: „Ovako stoji u (djelu) Šarhu al-Wiqāya“.¹⁰⁾

8) Muhammed ibn Hasen (131/748-189/804) je jedan od najistaknutijih učenika Ebu Hanife. Napisao je šest knjiga koje su prihvaćene kao osnovni izvor za proučavanje hanefijskog mezheba.

9) Ya'kūb bin Ibrāhīm bin Ḥabīb - Ebū Yūsuf (113/731-193/808) je prvi koji je dobio titulu vrhovnog sudije i prvi koji je za islamsku ulemu uveo posebnu odjeću. Jedan je od najzaslužnijih za širenje hanefijskog mezheba i autor poznatog djela Al-Harāf. Pošto je u djetinjstvu bio siromašan, sebi ga je uzeo Ebu Hanife i brinuo se o njegovom školovanju.

10) Autor ovoga djela je Muḥammad b. aš-Šayḥ Musliḥuddīn Muṣṭafa al-Qugawī, Šajḫzada, umro 951/1544. (Vid. GHB, R. 3795).

SLUČAJ ŽENE UMM 'UMRĀN I ZABRANA EBU HANIFI DA DAJE FETVE

Prelazeći na slijedeće pitanje, Hasan Duvnjak je iznio jedan slučaj koji se desio u Kufi, a koji će prouzrokovati određene nevolje Ebu Hanifi, pa čak dovesti i do zabrane bavljenja izdavanjem fetvi. Naime, u Kufi je živio Ibn Ebi Lejla i vršio funkciju državnog sudije. Tako je jednog dana boraveći u džamiji, koja je ujedno bila i sudnica, čuo veliku galamu na ulici. Začuo je glas jedne žene koja je nekom čovjeku rekla da je „dijete bludnika“. (Kasnije se ispostavilo da ju je htio pokrasti.) Ibn Ebi Lejla je naredio da mu je odmah uvedu u džamiju i istog časa kaznio je dvostrukom kaznom kazna (kazna za potvoru)¹¹⁾, jednu za oca, a drugu za majku uvrijeđenog čovjeka (kradljivca).

Iste noći za ovaj slučaj je saznao Ebu Hanife i sa svojim učenicima komentarisao i kritikovao ovu presudu, smatrajući je sa šerijatskog aspekta neispravnom. Utvrdio je, naime, da je nad ovom ženom, pod imenom Umm 'Umrān izvršena sankcija nakon što su prekršene mnoge šerijatske odredbe iz sudskog postupka, pa pogrešno vođen sudski postupak nužno vodi i pogrešnom izricanju presude, kao što se Ibn Ebi Lejla ogriješio o šerijatske odredbe prilikom vršenja same sankcije. Ukratko, zamjerke Ebu Hanife su slijedeće:

- Sudija je morao utvrditi mentalno zdravlje okrivljene. Umm 'Umrān je bila duševno bolesna osoba, a nad bolesnim osobama se prema šerijatskom učenju ne smiju vršiti nikakve sankcije.

- Kaznu je izvršio u džamiji, a u džamijama se ne smiju vršiti tjelesne kazne.

- Prilikom vršenja ovakve vrste sankcija žene sjede, a nad Umm 'Umrān sankcija je vršena a da joj nije data ovakva olakšica.

- Nad Umm 'Umrān su izvršene dvije kazne: jedna za potvoru oca i, druga za potvoru majke čovjeka s kim se svađala. Šerijatsko pravo, međutim, dozvoljava primjenu samo jedne kazne, bez obzira na broj oklevetanih osoba, pa je prekršeno šerijatsko pravilo o zabrani kumulacije kazni.

- Izravno oklevetani su samo čovjek i žena koji nisu ni čuli šta je rečeno pa je njihovo prisustvo i izjašnjavanje o neprimjerenom govoru žene bilo obavezno. Oni su se morali izjasniti o optužbama upućenim njima. Samim tim što su bili odsutni i ništa od toga nisu čuli, donesena je presuda u

11) U četvrtom ajetu sure An-Nūr, kaže se slijedeće: „One koji okrive poštene žene, a ne dokažu to sa četiri svjedoka, izbičujte ih sa osamdeset udaraca bičem...“ Ibn Abi Laylā je primjenio ovu kur'ansku odredbu ne ulazeći u unutarnji smisao značenja ove odredbe.

njihovom odsustvu, a to je suprotno islamskom učenju o vođenju krivičnog postupka.

Ovako oštre i argumentovane kritike upućene sudiji Ibni Ebi Lejli imale su za posljedicu da se ovaj, umjesto da ih prihvati, obratio državnim vlastima koje ga uzimaju u zaštitu, a Ebu Hanifi zabranjuju za izvjesno vrijeme izdavanje fetvi i komentaranje sudskih odluka.

Ovaj slučaj je, međutim, ubrzao stručnu raspravu i donošenje propisa o sudskom postupku (ad-da'wa), a Ebu Hanifi priskrbio neporecivi autoritet među ulemom i muslimanskim svijetom.

Uvrštavanjem ovoga slučaja (inače, naširoko komentaranog i elaboriranog u stručnoj šerijatskopravnoj literaturi), Hasan Duvnjak je htio istaknuti učenost Ebu Hanife, ali i pokazati zbog čega, na početku ovoga traktata, Ibni Ebi Lejlu ne smatra „našom ulemom“.

Nastavljajući isticati učenost i vrline Ebu Hanife, autor ove Risale navodi mišljenja o Ebu Hanifi od strane priznatih islamskih autoriteta i jednu fetvu o zakletvi.

POSLIJE ZAKLETVE DA SE NEĆE JESTI MESO - NIJE PREKRŠAJ AKO SE JEDE RIBA

Hasan Duvnjak piše. Abdullah ibn al-Mubarek¹²⁾ je izjavio kako je kada je stigao u Kufu pitao ko je najpobožniji čovjek, a ko najbolji pravnik (fekih) i da mu je odgovoreno da je to Ebu Hanife. Od Jahije bin Se'ida¹³⁾ se prenosi kako je rekao da je Ebu Hanife najučeniji čovjek na svijetu. A kada je Jezid bin Hārūn¹⁴⁾ pitan ko je bolji pravnik: Ebu Hanifa ili Sufjan¹⁵⁾ odgovorio je: „Sufjan je bolji poznavalac hadisa,¹⁶⁾ a Ebu Hanife bolji fekih“.

Želeći da istakne apsolutnu intelektualnu dominaciju Ebu Hanife nad svim svojim savremenikima, pa i nad Sufjanom, Hasan Duvnjak u daljem tekstu svoje Risale piše o polemici između Ebu Hanife i Sufjana koju su vodili posredstvom jednog čovjeka. Naime, Sufjan je saznao za fetvu Ebu

12) Autor je djela Tefsiru al-Kur'an. Pripadnik je hanefijskog mezheba i bio poznat kao dobar poznavalac hadiske nauke.

13) Yahja bin Sa'id bin Qays al-Anṣārī (u. 143/760). Istakao se kao pravnik, ali je poznatiji kao muhaddis. Vršio je i funkciju sudije u al-Ĥiri.

14) Yazid bin Hārūn bin Zāzān bin Tābit (118/736-206/821). Živio je u Vasitu, a poštovanje islamskog svijeta je stekao bavljenjem hadiskom naukom i smatra se jednim od pouzdanih muhaddisa.

15) Sufyān bin Sa'id bin Masrūq as-Sawrī (97/715-161/777). Napisao je više djela iz raznih islamskih oblasti, ali je ipak najpoznatiji kao pouzdan poznavalac hadiske nauke. Umro je u Basri.

16) Pod riječju hadis misli se na verbalni iskaz Muhammeda (s.a.v.s). To je uži pojam od riječi sunnet koja u sebi, uz verbalni iskaz uključuje i sve ono što je Vjerovjesnik radio ili davao prečutnu saglasnost na pojedine postupke svojih ashaba.

Hanife po kojoj čovjek koji se zakune da neće jesti meso, pa ipak jede ribu, ne krši datu zakletvu. Pitao je Ebu Hanifu, putem posrednika, šta misli o kur'anskom ajetu: „On čini da se morem koristite, da iz njega svježe meso jedete...“¹⁷⁾ Ebu Hanife je odgovorio protupitanjem: „Pitaj Sevrija hoće li čovjek prekršiti zakletvu ako se zakune da neće sjesti na zemlju, pa ipak to učini?“ Sufjan je odgovorio da neće. Ebu Hanife je nakon ovog odgovora rekao: „A šta misli o kur'anskom ajetu: „Allah vam je Zemlju učinio ravnom, da biste po njoj hodali putevima prostranim“.¹⁸⁾ Nakon ove polemike, Sufjan je prihvatio mišljenje Ebu Hanife i pokajao se zbog otpočinjanja polemike.

Ukazujući na mišljenje i zabilježene iskaze islamske uleme i opće-prihvaćenih islamskih autoriteta o Ebu Hanifi, posebno je interesantan izbor mišljenja o Šafiji, koja određuju stav Hasana Duvnjaka prema ovom velikana islamske misli i osnivaču zasebne pravne škole koja nosi njegovo ime.

DVIJE „BEZVRIJEDNE“ FETVE ŠAFIJE

Abu Abdullah Muhammed bin Idrīs eš-Šafi'ī (150/767-204/819) je osnivač zasebnog mezheba, autor djela er-Risāletu koje se uzima kao prvo napisano djelo iz metodologije islamskog prava, autor djela el-Umm u kome je sadržan njegov pogled na izvore šerijatskog prava i, ukratko, nezaobilazno djelo za svakoga ko se na bilo koji način želi baviti šerijatskim pravom.

Hasan bin Nesuh ističe mišljenje Šafije o Ebu Hanifi i citira: „Što se tiče poznavanja fikha, svi su ljudi, u odnosu na Ebu Hanifu, kao mala djeca“ i „ko želi da pronikne u šerijatsko pravo, neka to čini putem djela Ebu Hanife.“

Međutim, odmah zatim citira mišljenja po kome sve „što postoji iz šerijatskog prava je djelo Ebu Hanife kome je osnova služio Kur'an“, a sam Šafija nije ništa dao „osim dvije fetve za koje niko na cijelom svijetu nema nikakve potrebe.“ Prva fetva je: „da li je dozvoljen mesh po staklenim mestvama i, druga, kako postupiti „ako čovjek oporuči da će za ratne potrebe uvakufiti jedan od svoja dva bubnja, ali umre prije nego što svoju namjeru obznani (i sprovede, op. I. Dž.)“

Iz prednje citiranog nameće se zaključak da je Hasan Duvnjak ovu Risalu napisao kako bi pokazao sve prednosti hanefijskog nad drugim mezhebima. Ovo bi, moguće je, mogla biti i polemika sa onima koji su željeli širiti šafijski mezheb. Na ovo upućuje citiranje samog Šafije koji odaje priznanje Ebu Hanifi, pa i njegovim učenicima, posebno Muhammed bin al-Hasanu

17) An-Nahl, 14.

18) Nüh, 19.

koji mu je „pomogao u proučavanju fikha.“ Kada i sam Šafija izjavljuje da su „svi ljudi u odnosu na Ebu Hanifu kao djeca“, - što znači da je to i on sam, „pa, kako onda“ - pita Hasan Duvnjak, „može neko prihvatiti šafijski mezheb?“.

Uticaj šafijskog mezheba u to doba nije bio beznačajan, posebno u Egiptu, pa imajući u vidu da su se naši ljudi oduvijek školovali u Kairu, kao i znatan dio turske uleme koja je svoja znanja sticala upravo u tom gradu, ne treba isključiti mogućnost da je bilo ljudi i sa našeg područja koji su prihvatili ovaj mezheb i širili njegove ideje. Hasan Duvnjak kao beskompromisan borac za hanefijski mezheb, u ovoj Risali pedantno odabire ona mišljenja i stavove koji omalovažavaju i degradiraju Šafiju i njegov mezheb, a favorizuju i veličaju hanefijski.

ISKORIŠTAVANJE NEOBRAĐENE ZEMLJE

Na kraju traktata, Hasan Duvnjak donosi jednu fetvu, pisanu na turskom jeziku. Pitanje i odgovor, glase ovako:

- Ako u nekom selu, više od trideset godina, ima neobrađena zemlja i vlasnik je svojevolutno ponudi svim mještanima sela na obrađivanje a oni to odbiju, te ako nakon toga Zejd, Amr i još neki, takođe mještani sela, uz tapiju, preuzmu zemlju, - mogu li i ostali mještani zatražiti da je siju i obrađuju? Neka se, dakle, razjasni mogu li naknadno prihvatiti ono što su prethodno odbili? Odgovor: Ne mogu!

Ovaj odgovor Hasana Duvnjaka otkriva nam u svemu dosljednog alima hanefijske provenijencije koja zagovara pravilo da postavljeno pitanje treba tako formulisati da bude što konkretnije i jasnije, a odgovor što kraći, nedvosmislen i bez suvišnih objašnjenja kako pitalac ne bi imao ni najmanje dilema šta mu je (ne)činiti.

Nešto поближе o životu Hasana, sina Nesuhova iz Duvna, nažalost, za sada se zna samo ono što pružaju njegova napisana djela: živio je u 17. vijeku, pisao je na tri strana jezika, a sadržaj njegovih pisanih stručnih rasprava i djela sigurno je u to vrijeme imao uticaj ne samo na intelektualna kretanja u Bosni, već vjerovatno i šire. Na ovo upućuju i indicije da njegovih pisanih djela ima i u istanbulskim bibliotekama, što obavezuje da se to i provjeri.

Ovaj neveliki traktat pod naslovom Risāla fi-l-masāil al-muḥammaṣṣa ima jedan dopisan stih na persijskom jeziku čijim prevodom i završavamo ovaj skromni prikaz.

*Ej brate, pusti želje ljudskog roda
Kod čovjeka je bolje da nadmenosti nema
Bez sumnje, nadmenost je Iblis iz oholosti donio
Zbog toga je proklet, kao i onaj ko je kao on.*

REVIEW OF THE TREATISE BY HASAN DUVNJAK - TREATISE ON FIVE LEGAL ISSUES OF WHICH THERE ARE FIVE DIFFERENT OPINIONS -

Hasan bin Neṣūh ad-Dumnawī lived in the little Bosnian town Duvno in the 17th century. He wrote works from the field of sharia law (al-fiqh) and Islamic dogmatics (al-‘aqāid) in Arabic, Turkish and Persian. He belonged to the hanefi mezheb legal school and with his writing he tried to affirm this legal school. That is evident in his „Treatise on five legal issues of which there are five different opinions“, which was written in Arabic.

In this treatise, Hasan Duvnjak gave the opinions of the Islamic ulema regarding the question of conduct in the case of court proceedings dealing with the right to use property in the following cases: when it is given into one’s charge (wadi’a), when it is given under lease (idžare), when it is given as security (rehn), when it is given to be used without compensation (‘ārije) and in the case of property usurpation (gasb). The author of this treatise was of the opinion inaugurated by Abu Hanifa - „that which is established according to just proof is equal to that which is established according to the factual condition“.

This treatise also discusses Abu Hanifa’s criticism of the official state judge Ibn Ebi Lejla regarding his conduct of the procedure and the way the sentence was pronounced in the case of a woman who falsely accused others of adultery (kazf) and he criticised the sanctions executed in the mosque. Abu Hanifa using arguments disputed this sentence, and that was the reason for the state authorities to forbid him further issuing of fetwas.

Further in the text, Hasan Duvnjak gave the opinion of Abu Hanifa according to which a man does not commit a violation when he swears not to eat meat, and still he eats fish; then he gave the opinion of Abu Hanifa regarding two worthless fetwas Shafija and usage of untitled land. This last fetwa was written in Turkish, and the whole treatise ended in a verse written in Persian.